
Barcelona després de Cerdà: la privatització de les obres públiques a l'inici de la Restauració, 1875-1877

Marina López Guallar*

La present comunicació és un estudi de la política d'obres públiques de l'Ajuntament de Barcelona a l'àrea de l'Eixample entre els anys 1875 i 1877; és a dir, en el moment d'arrencada del règim de la Restauració, que marcà –encara més que el Sexenni Democràtic– l'apogeu del *laissez-faire*, el moment de màxima confiança del sistema en la capacitat de la iniciativa privada i de retrocés correlatiu dels poders públics en l'esfera econòmica. Aquesta tendència doctrinal, que mirava d'expressar-se, entre altres aspectes, en la canviant legislació sobre obres públiques i eixamples urbans, fou posada a prova pels reptes que plantejava el relleu urbanístic derivat del retardat enderroc de les muralles entre 1854 i 1856 i de la posterior aprovació de l'ambiciós pla d'Ildefons Cerdà entre 1859 i 1860.

Un dels reptes més destacats i universalment reconeguts per la societat barcelonina d'aquell temps era la urbanització de la plaça de Catalunya, destinada a esdevenir el punt de connexió entre la ciutat vella i la ciutat emergent i, a la llarga, el lloc central de la Barcelona eixemplada. La qüestió, que s'arrossegava des del decenni de 1860, fou objecte d'un intens debat a l'inici de la Restauració. Les principals qüestions a dilucidar eren: qui volia fer la plaça, qui podia fer-la, mitjançant quins procediments i amb quines dimensions i forma. Haver estudiat les etapes anteriors i posteriors de la urbanització de la cèlebre plaça ens ha ajudat a situar la singularitat de la conjuntura històrica del bienni 1875-1877.¹ Avancem tot seguit que els resultats pràctics de les iniciatives i debats a l'entorn d'aquestes qüestions foren nuls a curt termini, i que sols uns quants anys després, avançat el decenni de 1880, començaren a produir-se fórmules d'entesa entre els interessos privats i els interessos públics que podien ajudar a desbloquejar l'afer de la plaça de Catalunya, que encara trigaria dècenns fins assolir una forma mínimament congruent amb la seva importància reconeguda.

* Historiadora.

1. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «El temps de la revolució urbanística», «Cara i creu de l'urbanisme cerdanià», «Les batalles per l'Eixample» i «Rius i Tauler, l'imperatiu de fer ciutat», dins Ramon GRAU (dir.), *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, L'Avenc, 1988, pàg. 121-225 i 275-309.

Els antecedents: dos fracassos d'Ildefons Cerdà, 1872

L'any 1872, amb pocs mesos de diferència, es produïren dos fets d'ordre molt diferent que afectaren la continuïtat de la presència d'Ildefons Cerdà en la primera línia de les iniciatives per la cristal·lització funcional i formal de l'Eixample de Barcelona.

LA GESTIÓ DE LES GRANS INFRAESTRUCTURES DE L'EIXAMPLE

La construcció de l'Eixample és la gran empresa econòmica i política de la Barcelona del Vuit-cents. Ara es coneix amb un cert detall que l'enginyer Cerdà –sempre afavorit pel Ministeri de Foment– hi va estar implicat a fons, en l'àmbit de la gestió, des de 1860 fins quasi al final de la seva vida. Dins d'aquesta etapa final de la seva biografia, la promulgació de la legislació d'eixample marca una divisòria. La primera llei d'eixample, de 1864, amb el seu reglament de 1867 elaborat pel Ministeri de Governació, no sols va deixar de banda els plantejaments relatius a l'obra pública continguts al *Pensamiento económico* de l'enginyer. En fer-se efectiva, també els va convertir en obsolets –almenys a curt i mitjà termini– per a les oficines municipals d'urbanisme.

No era aquesta l'opinió de l'interessat. Amb data de 20 d'abril de 1872, Cerdà es referia al «plan económico todavía en tramitación» i s'oferia al govern per fer, entre altres coses, el «ramblar colector», en un intent de tancar adequadament el seu compromís amb la realització pràctica de l'Eixample. Pensava fer-ho pel seu compte i risc i en substitució de l'administració estatal. Ell assumiria els costos d'aquest «ramblar» o sistema de desviació general dels cursos d'aigua fora de l'àmbit de nova urbanització, garantiria l'execució de les obres des del punt de vista tècnic, es responsabilitzaria de la gestió i en recolliria els eventuais beneficis.²

Aquest tipus de plantejament no era ni nou ni marginal en Cerdà. La idea d'una empresa concessionària d'obres públiques ja havia estat formulada en el seu pla econòmic de 1860, específicament com a instrument per realitzar la reforma interior de Barcelona.³ L'extensió de la figura de l'empresa concessionària a l'àmbit de l'Eixample, que Cerdà feia el 1872, era la conseqüència de l'experiència de dotze anys de fracassos de les administracions, que no havien engegat el procés de materialització de les infraestructures considerades de construcció prèvia o paral·lela al

2. Ildefonso CERDÀ, «Instancia y proposición al ministro de Fomento (1872)», publicada dins Ildefonso CERDÀ, *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*, Madrid, Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 626. Eva GIMENO i Francesc MAGRINYÀ, «La intervenció de Cerdà en la construcció de l'Eixample», dins VVAA, *Cerdà. Urbs i territori. Una visió de futur*, Madrid, Fundació Catalana per a la Recerca i Electa España, 1994, pàg. 184-187.
3. Ildefonso CERDÀ, «Pensamiento económico», dins CERDÀ, *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona...*, pàg. 459-471; Ildefonso CERDÀ, *Reforma y ensanche de Barcelona. Plan económico. Resumen y fiel extracto del que ha propuesto para la realización de su proyecto*, Barcelona, Narciso Ramírez, 1860. A partir d'aquests dos documents, la qüestió ha estat estudiada per Ramon GRAU, «Naufragi de la teoria cerdànica: els espais públics de Barcelona», dins VVAA, *La formació de l'Eixample de Barcelona*, Barcelona, L'Avenç, 1990, pàg. 97-113. Marta LORA-TAMAYO VALLVÉ, *Urbanismo de obra pública y derecho a urbanizar*, Madrid, Marcial Pons, 2002, pàg. 295-297, ho ha tornat a considerar incorporant altres dos textos cerdànians, la memòria del projecte de reforma i eixample de Barcelona (1859) i la corresponent a la reforma de Madrid (1861), ambdues publicades per primer cop el 1991: *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona*, dins CERDÀ, *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona...*, pàg. 107-450; i *Teoría de la viabilidad urbana y reforma de la de Madrid*, dins Ildefonso CERDÀ, *Teoría de la viabilidad urbana. Cerdà y Madrid*, Madrid, Ministerio para las Administraciones Públicas i Ayuntamiento de Madrid, 1991, pàg. 45-280.

desenvolupament de l'edificació privada i prescrites com a necessàries per al funcionament global de la nova ciutat.

Tampoc era un plantejament estrany arran de la Revolució Gloriosa. Mentre que la legislació d'obres públiques de 1845 era molt tradicionalista i restrictiva de l'activitat dels particulars en aquell terreny, la voluntat d'aplanar els obstacles a la intervenció de la iniciativa privada fou el leitmotiv del preàmbul del decret-llei de 14 de novembre de 1868, *Bases generales para la nueva legislación de obras públicas*,⁴ que sintetitzava la posició liberalitzadora del nou govern en la matèria i firmava el director d'Obres Públiques, José Echegaray.⁵ En tot cas, les simpaties polítiques i l'ambient propici a la innovació i al desbloqueig del creixement econòmic suscitaven expectatives que Cerdà va tractar de concretar en el seu escrit de 1872.

Passada la seva proposició a informe de l'Ajuntament pel governador civil, l'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet la trameté a la Junta d'Eixample presidida per ell mateix, que produí un dictamen negatiu, i el 29 de juliol de 1872 va ser reexpedit a l'autoritat provincial, sense comentaris. S'havia demanat opinió als tècnics, entre els quals, els dos arquitectes municipals del moment, Josep Artigas i Antoni Rovira i Trias, però la resposta va ser política. En síntesi, es consideraven incompatibles els mitjans proposats per Cerdà i la legislació vigent, tant la nova llei municipal –s'esmentava l'orientació descentralitzadora de la revolució de 1868– com l'anterior llei d'eixample de 1864, interpretada com el reconeixement de la plena competència dels ajuntaments en la matèria. En conseqüència, la Junta, considerant-se l'única interlocutora de l'administració reconeguda per la llei, retreia a Cerdà que s'hagués autoatribuït la categoria d'assessor del govern per la seva qualitat d'autor del plànol, i retreia al governador que no hagués corregit l'enginyer.⁶

L'ABANDONAMENT DEL PRIMER PROJECTE DE PLAÇA DE CATALUNYA

Entre els fracassos de l'administració que Cerdà podia tenir presents, el relatiu a la urbanització de la plaça de Catalunya havia de comptar especialment, perquè el 1865 l'enginyer, en la seva qualitat aleshores de regidor de l'Ajuntament, n'havia estat personalment el promotor i havia legitimitat la modificació del pla urbanístic aprovat el 1859 en aquell indret concret. La frustració final d'aquell primer intent de fer la plaça fou el resultat d'un acord del plenari municipal el 15 de maig de 1872, que va aprovar l'alineació actual del carrer de Fontanella entre el Portal de l'Àngel i la Rambla, alineació que –amb la possibilitat de construir-hi cases a les dues bandes i no sols a migdia– invalidava el projecte teòricament vigent encara, degut a l'arquitecte municipal Leandre Serrallach, persona molt pròxima a Cerdà.⁷

4. Els textos de la *Instrucción para promover y ejecutar las obras públicas*, de 10 d'octubre de 1845, i de les *Bases generales para la nueva legislación de obras públicas*, de 14 de novembre de 1868, dins Modesto FOSSAS Y PI, *Tratado de policía y obras públicas urbanas*, Barcelona, Ramírez y Compañía, 1872, pàg. 381-400. Pablo DE ALZOLA Y MINONDO, *Las obras públicas en España. Estudio histórico*, Madrid, Turner, 1979 (original de 1899), pàg. 363 i 405.
5. Sobre l'enginyer Echegaray, que més tard fou, successivament, ministre de Foment i d'Hisenda del Sexenni, vegeu Antonio BONET CORREA, Soledad LORENZO FORNIES i Fátima MIRANDA REGOJO, *La polémica ingenieros-arquitectos en España. Siglo XIX*, Madrid, Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos i Turner, 1985, pàg. 46-47.
6. AMAB (Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona), Q, 134, Junta d'Eixample, expedient 104, sense foliar.
7. Hem estudiat aquesta fase anterior a Marina LÓPEZ GUALLAR, «Marc legal i política urbanística: el primer disseny de la plaça de Catalunya, 1865-1872», comunicació presentada al IX Congrés d'Història de Barcelona, *El tombant de 1868-1874*, en curs de publicació dins *Barcelona Quaderns d'Història*, 14.

El 21 de juny següent, sense relacionar-lo expressament amb l'acord anterior, que ell mateix havia promogut, el regidor Domingo Call i Franquesa feia acceptar, no un projecte arquitectònic alternatiu, sinó un canvi en la forma de gestionar la urbanització de la plaça. A partir de l'estiu de 1872, l'obtenció del sòl per a fer la plaça es va convertir en la prioritat municipal. Serrallach i Cerdà, amb l'Ajuntament al darrere, havien presentat la propietat pública de la plaça com a inqüestionable, malgrat els plets i les sentències desfavorables, i s'havien concentrat a aconseguir el trasllat del dret de propietat des de l'Estat al municipi. Call, en canvi, reconeixia els drets d'un seguit de titulars moderns, successors d'Antoni Augirot, successor, al seu torn, dels propietaris expropiats dos segles abans, en el moment de ser ampliades les fortificacions de Barcelona. Un cop enderrocades les muralles, el domini útil sobre els terrenys hauria revertit a aquestes persones, i la possibilitat de fer una plaça pública damunt d'aquells solars passava per una nova expropiació, aquest cop compensada econòmicament. El cost de l'expropiació es convertia així en la variable independent, mentre que les dimensions de la plaça eren la variable dependent en una conjuntura de preus creixents que desafiava les possibilitats municipals, com denunciava el mateix regidor Call.

Respecte a la dimensió que s'havia de donar a aquesta plaça, anhelada per una opinió pública sempre present en els debats entre tècnics, polítics i propietaris, hi havia dues referències extremes. La dimensió màxima era la "plaça ideal" de Leandre Serrallach, que coincideix, si fa no fa, amb la superfície de la plaça actual i que, segons la memòria del projecte d'aquell arquitecte, amidava 48.300 m², incloent-hi la meitat corresponent de les superfícies dels quatre carrers circumdants. L'extensió mínima equivalia a les dimensions atribuïdes a la Plaça Reial –un terme de comparació que tothom utilitzava–, és a dir uns 5.000 m². Entre les dues, Serrallach havia situat la que estimava plaça possible en els 26.000 m².

La diferència entre la plaça ideal i la possible era, en primer lloc, una conseqüència dels interessos creats arran del pla Cerdà de 1859, que havia dibuixat en el lloc de la plaça, entre les línies marcades pel passeig de Gràcia i la prolongació de la Rambla (futura Rambla de Catalunya), dues mansanes separades per una prolongació de l'actual carrer de Bergara: la 39 a la part superior, fins a la Ronda, i la 40 a la part inferior, fins al carrer de Fontanella. Els propietaris dels terrenys d'una i altra eren tractats de forma diferent en funció del moment cronològic en què havien activat les seves pretensions.

A la mansana 39, Manuel Gibert, terratinent i home molt significat a favor de l'Eixample, havia edificat el 1860 la primera casa de la nova ciutat, amb façana a la Ronda (davant mateix de l'actual edifici de Banesto), de conservació obligada per a tots els projectes de plaça de l'etapa que ens ocupa. Salvats els seus interessos particulars, aquest propietari no va fer una oposició frontal a la urbanització de la plaça, encara que havia presentat alternatives al projecte Serrallach el 1866.

No passava el mateix amb els altres propietaris que havien adquirit la propietat d'Augirot entre el 1856 i el 1865 com una inversió de futur. Aquests havien hagut de defensar el seu dret a edificar d'acord amb el dibuix de 1859 en un moment en què el consistori ja havia aconseguit situar en l'agenda política la modificació del plànol oficial per encabir-hi la plaça. No és casual que els germans Girona adquirissin la propietat eminent del conjunt dels terrenys Augirot tan sols una setmana

després de la proposició per fer la plaça presentada per Ildefons Cerdà el 2 de juny de 1865 (els anys setanta, aquest domini eminent passà a mans exclusives de Manuel Girona i Agraful). Des del primer moment, els successors d'Augirot havien lluitat contra el projecte Serrallach i mantingueren la seva oposició tot el temps.

Un cop de mà afortunat d'un dels titulars del domini útil com a successor d'Augirot, Josep Rosich, havia permès la construcció d'una casa a l'angle format pel passeig de Gràcia i Fontanella dins la mansana 40, gràcies a una autorització del govern central. La construcció de la casa Rosich encengué la premsa, que animà l'Ajuntament a enderrocar-la, decisió que el 1868 havia estat a punt de portar-se a la pràctica.

Les primeres plasmacions gràfiques de la idea de Call i Franquesa foren obra d'Antoni Rovira i Trias el gener de 1873, en dos croquis sumaris, un de plaça "gran" i un altre de plaça "petita", si les considerem en funció de la proximitat respectiva als referents extrems ja assenyalats. La diferència entre els 32.000 i els 23.000 m² de les dues versions dibuixades per Rovira era el resultat del tractament divers de la mansana 40: al primer croquis, se suprimia pràcticament del tot, tal com ja havia fet Serrallach, mentre que al segon se'n conservava la part més pròxima al carrer de Fontanella, inclosa la casa Rosich. El plenari es va pronunciar en primera instància a favor de la primera versió l'any 1873 però sense cap efecte conegut per l'agitació política del moment.⁸

Els models de gestió de les obres públiques, 1875-1876

Mentre a nivell polític es produïa el canvi de règim, la continuïtat fou la característica de l'activitat administrativa que, en el cas de la plaça de Catalunya, recollí i reprengué els plantejaments de Call i Franquesa i posà l'accent en els procediments legals i econòmics per urbanitzar la plaça. En aquesta qüestió, s'enfrontaren tres possibilitats: deixar fer als propietaris dels terrenys, acceptar que una empresa privada es fes càrrec de l'obra o recórrer a la gestió directa per l'administració municipal.

TRANSICIÓ POLÍTICA I NOVA LLEI D'EIXAMPLE

Els beneficiaris del cop d'estat de desembre de 1874 hagueren de dedicar el bienni 1875-1876 a construir el marc legal del nou règim, amb l'elaboració de la Constitució, la reforma de les lleis d'administració local i la creació dels mecanismes que havien d'animar la pràctica política de la Restauració. El nou govern de Cánovas va prendre possessió el 5 de gener de 1875 i, convocades eleccions parlamentàries el mateix mes, el partit conservador n'obtingué la victòria global, encara que a Barcelona triomfaren els seus adversaris liberals; Rius i Taulet, que havia estat alcalde de Barcelona abans i després del moment republicà de l'any 1873, va ser un dels diputats elegits. El mateix dia que es formava el govern, es constituïa a Barcelona un consistori municipal provisional presidit per Ramon de Sentmenat i

8. GRAU i LÓPEZ, «Rius i Taulet...», pàg. 292-293 (hi publiquem els dos croquis de Rovira i Trias).

Despujol, marquès de Ciutadilla.⁹ Hi hagué un canvi d'alcalde passada la meitat de la conjuntura que estudiem, quan, havent dimitit el marquès de Ciutadilla, va ser substituït per Manuel Girona i Agrafel el 23 de maig de 1876. Aquesta mateixa jornada, el ministre de Governació presentava a les Corts el projecte de reforma de la llei municipal de 1870.¹⁰

Aquest projecte, que el 1877 donaria com a fruit la refosa de la llei municipal del Sexenni, obligava ja a reformar la legislació d'eixample, perquè anunciava la supressió de les Juntes d'Eixample creades segons la llei de 1864. Potser per aquest origen extern, la interpretació jurídica de la nova disposició urbanística ha destacat «la escassa transcendència innovadora» dels canvis, que serien simples «retoques» de la llei d'eixample anterior. Això no ha impedit assenyalar la significació d'alguns dels retocs; per exemple, el pas d'una junta mixta de propietaris i regidors a una comissió exclusivament municipal.¹¹ Des del mateix punt de vista jurídic, altres autors han discrepat de la valoració esmentada, sense entrar, però, en una anàlisi de detall.¹² Creiem que caldria tenir presents dos factors fins ara poc considerats en l'anàlisi de les dues legislacions d'eixample successives: en primer lloc, que la situació política de 1876 era molt diferent de la de 1864; i encara més específicament, que en l'elaboració de la llei més moderna hi intervingué el Ministeri de Foment, a qui el 1870 havien retornat les competències sobre els eixamples, anteriorment encomanades al Ministeri de Governació. La diferència entre els dos departaments governamentals és important, en particular en el període que ens ocupa. Mentre que Governació exercia el seu poder damunt del territori a través de la cadena jeràrquica de governs provincials i municipals i havia de comptar amb la col·laboració d'aquests altres cossos polítics i respectar el seu àmbit d'actuació particular, el Foment de l'època que obrí la revolució industrial era compromès amb la transformació estructural de tot el territori, mitjançant grans obres públiques que afectaven diversos municipis i, fins i tot, províncies; de manera que, per la lògica de l'acció, tenia un tarannà molt més centralista.

El fet és que avançant-se a la refosa de la llei municipal, que apareixeria mitjançant reial decret el 2 d'octubre de 1877, la segona llei d'eixample va ser promulgada el 22 de desembre de 1876, i, amb una agilitat mai vista, el 19 de febrer de 1877 aparegué el reglament corresponent. Arribava just a temps per fer la llei aplicable en els darrers minuts de la transició municipal, que acabà amb la celebració de les eleccions els primers dies de febrer i la presa de possessió d'un nou consistori l'1 de març de 1877, amb Albert Faura i Aranyó d'alcalde.

La unitat política d'aquest primer bienni de la Restauració borbònica, la pausa relativa que el caracteritza, no té paral·lel en altres aspectes i conviu amb un canvi de signe de l'activitat econòmica en general i particularment de les perspectives de la indústria de la construcció. Fins el 1875 va continuar l'expansió que, iniciada el

9. Borja DE RIQUEUR, «El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració», *Recerques*, 11 (1981), pàg. 58 i nota 11.
10. Adolfo POSADA, *Evolución legislativa del régimen local en España, 1812-1909*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1982 (facsimil), pàg. 301.
11. Martín BASSOLS COMA, *Génesis y evolución del Derecho Urbanístico Español, 1812-1956*, Madrid, Montecorvo, 1973, pàg. 306. Del mateix autor: «Los inicios del derecho urbanístico en el período del liberalismo moderado y en el sexenio revolucionario (1846-1876): el Ensanche de la ciudad como modelo urbanístico y sistema jurídico», *Ciudad y Territorio. Estudios territoriales*, XVIII, 107-108 (1996), pàg. 48.
12. LORA-TAMAYO, *Urbanismo de obra pública...*, pàg. 312.

1869, havia liquidat les seqüeles dels grans estralls de la crisi financera de 1866. Però a començament de 1876, una crisi de la producció industrial, combinada amb una sobtada caiguda de la borsa, es deixà sentir a la construcció de manera immediata. Durant la fase expansiva, els preus dels solars a l'Eixample s'havien incrementat de manera continuada i a un ritme cada cop més ràpid, com assenyalen els testimonis de l'època.¹³

RELLANÇAMENT DE LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA DE CATALUNYA

La represa dels assumptes pendents, entre els quals figurava la urbanització de la plaça de Catalunya, es va imposar els primers mesos de l'any 1875. En aquesta nova etapa, va reaparèixer Rovira i Trias, que continuava en el seu càrrec d'arquitecte municipal. Com a regidor impulsor de la plaça actuà un altre arquitecte il·lustre, Modest Fossas i Pi, que havia publicat el 1872, amb el reconeixement exprès dels seus col·legues, un manual d'arquitectura legal, la disciplina encarregada de subministrar els coneixements imprescindibles als professionals de la construcció. Del primer és, sense cap mena de dubte, un *Proyecto de Plaça de Catalunya*, datat el 1 de març de 1875, que comprèn una memòria econòmica i un disseny de la plaça sense destinatari ni firma (*Figura 1*). Del segon és la moció presentada al plenari per demanar la declaració d'utilitat pública de les obres. Des del punt de vista procedimental és aquest darrer document el que implica l'obertura d'un nou expedient municipal, mentre que la inserció del projecte Rovira a l'inici del mateix aplec documental sembla arbitrària.¹⁴

La concepció de la plaça dibuixada ara per Rovira i Trias és similar a la dels dos plànols anteriors del mateix autor: una plaça de dimensions només un 10% superior a la petita de les dibuixades el 1872. Però la nova versió és més acurada, perquè inclou un disseny formal de la plaça i una memòria explicativa amb un càlcul del cost de les expropiacions. La relació entre la proposició de Fossas al ple municipal i el precedent de Call és també notòria, i la declaració d'utilitat pública hi apareixia com el requisit previ per procedir a l'expropiació d'acord amb la llei de 1836.

Aprovada la moció de Fossas l'11 de maig de 1875, la comissió permanent d'urbanisme i la comissió especial per a la plaça de Catalunya creada el 1868 van ser encarregades de presentar conjuntament un projecte adequat al tràmit previst.¹⁵ Mentrestant, l'alcalde va començar negociacions amb els propietaris afectats, una pràctica habitual del consistori en qualsevol empresa urbanística. Però els propietaris eren en aquest cas els successors d'Augirot, radicalment contraris a la urbanització de la plaça, perquè només edificant-hi podien recuperar i obtenir beneficis de les inversions realitzades. Al final de 1875, la junta formada per les dues comissions hagué de reconèixer el fracàs de les negociacions i considerar-ne responsable «el exagerado interés particular de aquellos sugetos [que] se revelaba de una manera extraordinaria en el proyecto que ofrecieron». ¹⁶ D'aquesta oferta dels particulars, no se'n conserven altra cosa que al·lusions breus, però sembla que els propietaris haurien volgut una plaça tancada i quadrangular de 5.000 m².

13. Xavier TAFUNELL SAMBOLA, *La construcció de la Barcelona moderna. La indústria de l'habitatge entre 1854 i 1897*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994, pàg. 59-63.

14. *AMAB*, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 1-3 i 4.

15. *AMAB*, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 9.

16. *AMAB*, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 36v (document de 9-III-1876).

Figura 1. Projecte de plaça de Catalunya, 1-III-1875. Antoni Rovira i Trias, arquitecte municipal

L'EMPRESA CONCESSIÓNÀRIA: LA PROPOSTA DE VILA I PONS

El 9 d'agost de 1875 un particular presentà al consistori una alternativa que trencava aquella deriva. La persona que la firmava, Josep Vila i Pons, es va presentar com a detentor dels drets dels successors de Manuel Gibert, i la seva plaça s'acostava en línies generals al segon dels esquemes presentats per Gibert onze anys abans. La singularitzaven la construcció d'un *Gran Bazar para el Fomento de la Producción Nacional* al centre, i les dimensions, un 20% superiors a la plaça més generosa de les proposades per Rovira.¹⁷

La gestió, tanmateix, era el punt fort de la proposta. Vila volia aplicar a la urbanització de la plaça la fórmula d'una empresa concessionària, anàloga a la que havia proposat Cerdà el 1872 al Ministeri de Foment. El promotor s'oferia a assumir el cost de l'obra: «todo de su cuenta, sin subvención alguna positiva y directa». Si acudia a l'Ajuntament, era per demanar la declaració d'utilitat pública de l'obra i poder ell mateix expropiar si arribés el cas. Sol·licitava a més la cessió al municipi dels drets de l'Estat sobre els terrenys en litigi, seguida de la posterior cessió del municipi a favor de l'interessat. Vila, que obviava indicar les característiques tècniques de l'obra, en canvi coneixia bé les implicacions legals del seu plantejament, a jutjar pels continguts concrets de la seva exposició.

Per començar, la renúncia explícita a la subvenció era el contrapunt obligat dels avantatges que els teòrics liberals estaven disposats a concedir als emprenedors privats. La resta de peticions tenien molt a veure amb les tres qüestions fonamentals que, segons havia exposat Echegaray el 1868, plantejava la liberalització: «el dominio público, la espropiación, el valor político y civil de la unidad provincia y de la unidad municipio ante esta otra unidad, la nación».¹⁸

Com Echegaray ressenyava, les especulacions més radicals sobre la necessitat d'actualitzar el concepte de domini públic podien arribar fins a proposar-ne l'abolició, però altres –amb les quals el director d'Obres Públiques s'arreglerava– defensaven més discretament la desafectació de solars concrets a favor dels particulars, i aquesta era la petició de Vila.

El tercer plantejament d'Echegaray implicava diferenciar les obres públiques d'interès general, a càrrec de l'administració central de l'Estat a través dels seus funcionaris i tècnics i amb finançament assegurat en els pressupostos generals, i les obres públiques d'interès merament local. En aquestes darreres, la iniciativa de les corporacions municipals era equiparada a la de qualsevol agent privat; amb la particularitat que, en cas de tractar-se d'una obra assumida per particulars, la facultat de declarar el principi d'utilitat pública era transferida, en la part dispositiva de la llei, de l'Estat al govern municipal; mentre que, si aquest era al capdavant del projecte, aquella potestat primordial romanía en mans del poder central. Aquest aspecte fou molt debatut en el si de l'Ajuntament de Barcelona l'any 1869, i Rius i Tauler contribuí a establir-ne la interpretació correcta.¹⁹ Per això Vila, que pretenia sols una modificació puntual del plànol de Cerdà dins el terme municipal de Barcelona, podia adreçar-se a l'Ajuntament de la ciutat per a la declaració d'utili-

17. AMAB, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 16-19.

18. *Bases generales...*, dins FOSSAS, *Tratado de policía...*, pàg. 390.

19. LÓPEZ GUALLAR, «Marc legal i política urbanística...», en curs de publicació.

tat pública del projecte, mentre que el mateix Cerdà –a banda d’altres consideracions que es podrien fer sobre la conjuntura i sobre els seus vincles personals anteriors amb el Ministeri de Foment– havia hagut de presentar el seu projecte de canalització de les aigües a tot el territori de Barcelona, inclosos els termes municipals de la rodalia, a una instància superior.

Pel que fa a l’expropiació, el nou promotor de la plaça de Catalunya aprofitava la implicació econòmica del principi anterior: l’empresari disposat a executar una obra pública obté, juntament amb el reconeixement del principi d’utilitat, la facultat d’expropiar si no hi ha altra sortida.

Les lleis continuaven sent les mateixes que havien dictat la resposta municipal negativa a la consulta que se li féu des del govern central el 1872 a propòsit de la iniciativa de Cerdà, però aquesta vegada, l’11 de novembre de 1875 l’Ajuntament va prendre en consideració la sol·licitud de Vila. La junta formada per les dues comissions municipals va imposar-li tanmateix certes condicions. La primera sobre el disseny de la plaça i de l’edifici. Altres dues relatives a l’obtenció del sòl: per un costat, Vila hauria de negociar-ne la cessió directament amb l’Estat i, per l’altre, hauria d’obtenir l’aquiescència dels successors d’Augirot. Una quarta condició demanava determinades garanties, sobretot financeres, a la persona que era tractada ja com el futur concessionari de l’obra.

Però quan la negociació entre les parts havia de començar, el 29 de novembre de 1875 el Tribunal Suprem dictà sentència en el plet sobre la propietat dels solars de la plaça de Catalunya: confirmava la reversió dels terrenys als successors d’Augirot i rebutjava les pretensions tant de l’Estat, que en continuava mantenint la possessió efectiva després de la desaparició de l’ús militar, com del consistori municipal, que en pretenia la cessió. La resolució judicial va interferir en les previsions del promotor privat. Aquest havia comunicat a l’Ajuntament les alternatives que considerava: negociar amb els successors d’Augirot, ocupar el lloc dels agents públics i continuar el litigi contra ells o expropiar-los com a darrer recurs. La sentència va posar difícil qualsevol sortida que no fos la darrera.

El 29 de desembre, Vila tornava a adreçar-se a l’Ajuntament per adequar-se a la nova situació: l’expropiació hauria d’anar a càrrec del consistori i, obtingut el sòl, l’empresari i el municipi es farien responsables conjuntament de la urbanització. Era el retorn a la contracta d’obres, l’instrument tradicional de l’administració, i la proposta perdia tot caràcter innovador. Fou una gestió *in extremis* per aturar l’acord municipal que, tanmateix, es va produir el dia següent.

En efecte, el 30 de desembre, les comissions municipals, després de desestimar l’oferiment dels successors d’Augirot, ja mencionat, van fer el mateix amb el de Vila amb un to diferent, en dir «que las varias proposiciones del Señor Vila tampoco eran aceptables, por partir de bases difícilísimas de alcanzar algunas, y otras altamente inadmisibles económicamente consideradas».²⁰ En canvi, no esmentaven un disseny datat el 26 de desembre de 1875, signat per August Font i Carreras –l’arquitecte de la façana de la catedral pagada per Manuel Girona– i acompanyat d’unes breus consideracions, que trencava amb l’emplaçament habitual i les formes quadrangulars de la plaça i en presentava una en forma de sec-

20. *AMAB*, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 36-37.

tor circular amb centre a l'extrem de la Rambla i d'uns 10.000 m² de superfície (*Figura 2*).²¹

L'ADMINISTRACIÓ DIRECTA: EL PROJECTE DE JOSÉ MARÍA JORDÁN

A la mateixa sessió del 30 de desembre de 1875, les comissions demanaren un informe a José María Jordán, cap de la secció municipal de Vialitat i Conduccions creada el 1870, sobre deu projectes o idees de plaça existents als arxius municipals.²² L'informe de l'enginyer Jordán, en intentar establir uns principis per determinar la dimensió de la plaça, abogava per no fer-la petita o "mezquina" i adequar-la a l'extensió i previsible desenvolupament de l'Eixample. La seva avaluació conforme amb aquell criteri era favorable tant a Vila com a Rovira i deixava la decisió als seus superiors. Considerava que l'Ajuntament tenia prou elements de judici per decantar-se per un dels projectes existents o per dictar «ciertas bases para el desarrollo de un nuevo proyecto fundadas no sólo en las condiciones que debe reunir la plaza sino también en el plan económico y medios de que pueda disponer».²³

La junta formada per les dues comissions no establí directrius sinó que avalà un esbós del mateix enginyer de Vialitat i Conduccions, que, «dejando a la plaza libre de todo género de construcciones y con todo el espacio de que es susceptible y que determinan los edificios de las calles a que ella dan vista, se limita a regularizarlo por el lado de casa Gibert, el que menos paralelismo ofrece, y señala en el centro el sitio o lugar para un monumento público».²⁴ El plenari aprovà la proposta el 23 de març de 1876, Jordán formalitzà la memòria i el plànol amb data de 5 d'abril, i es va obrir la fase d'exposició pública, que es tancaria el 13 de maig següent.

La memòria de Jordán s'autodenominava "descriptiva" i no incloïa el pressupost de l'obra, igual que la primera memòria de Serrallach, perquè, com recordava l'enginyer municipal, «la esencia del proyecto son las líneas que delimitan dicha plaza».²⁵ Era una manera de dir que el que importava era cobrir els requisits per poder alhora demanar la cessió de l'Estat al municipi i modificar el pla urbanístic vigent per a l'Eixample. Però el nou projecte municipal implicava una plaça "gran", i aquesta opció significava retornar al plantejament fracassat de 1865; és a dir, insistir en la propietat pública del solar i ignorar el plet amb els propietaris particulars, avalats ara pel Tribunal Suprem. En resum, el desbloqueig de la urbanització de la plaça era més aparent que real (*Figura 3*).

L'ALCALDIA DE MANUEL GIRONA:

CONFUSIÓ ENTRE LA FUNCIÓ PÚBLICA I L'INTERÈS PRIVAT

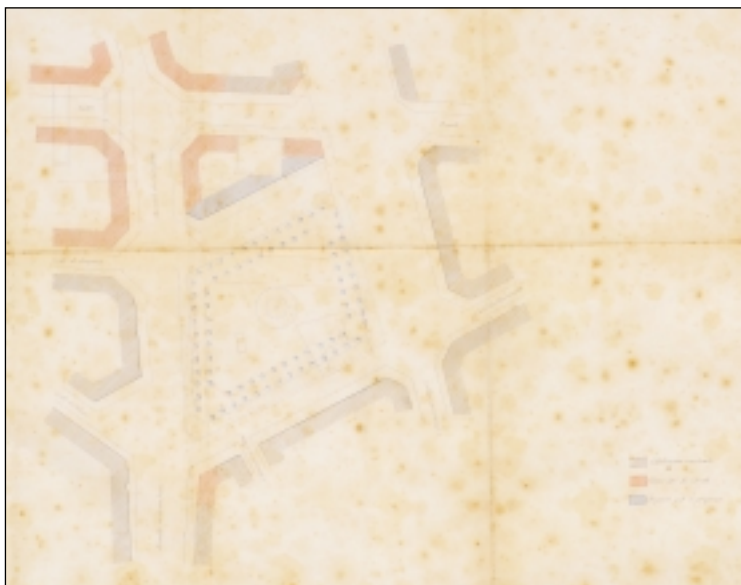
Havent dimitit el marquès de Ciutadilla, qui havia realitzat gestions prop dels diputats a Madrid per accelerar la cessió dels terrenys, el 23 de maig de 1876 accedí a

21. *Plano de la Plaça de Catalunya en proyecto*, 26 de desembre de 1875, firmat: Augusto Font, arquitecto (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Inventari Gràfic 3963, sense signatura, manca cantonada dreta i porta un "9" amb llapis. La memòria corresponent, a AMAB, Obres públiques, Antecedents Plaça de Catalunya, CD, 7, carpeta D.
22. Sobre José María Jordán, vegeu Josep SURIOL CASTELLVÍ, «Los ingenieros de caminos en la transformación urbana de las ciudades españolas a finales del siglo XIX. El caso de Barcelona», *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía i Ciencias Sociales*, VI-120, 15 de agosto de 2002, sense pàgina, nota 32.
23. AMAB, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, apud febrer 1876, f. 34.
24. AMAB, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, 9 de març 1876, f. 37.
25. AMAB, Q, 134, AI, expedient 104, segona peça, f. 46v.

Figura 2. Projecte de plaça de Catalunya, 26-XII-1875. August Font i Carreras, arquitecte.

Figura 3. Projecte de plaça de Catalunya, 5-IV-1876. José María Jordán, enginyer municipal, cap de Vialitat i Conduccions.

l'alcaldia Manuel Girona, qui, tot i no fer-se'n portantveu, tornà el protagonisme als successors d'Augirot.

L'alcalde Girona, emulant el gest pragmàtic del regidor Call i Franquesa, en realitat posava el seu càrrec i la seva influència al servei dels adversaris de la plaça de Catalunya. Abandonà i deixà sense efecte l'aprovació primera del projecte de Jordán i forçà a aquest enginyer municipal a treballar-ne un de nou, a començar per una memòria signada el dia 20 de juny, que descriu la delimitació entre espais construïts i espais lliures a incorporar a la plaça, i el plànol corresponent, signat el dia 22 i que, com veurem, presenta una discordança significativa respecte a la lletra de la memòria.²⁶

Es tracta d'una plaça "petita", destinada a contentar tothom. A la conservació ampliada de la mansana 39, guany que agradaria a Gibert, s'hi afegeix ara una segona mansana, de traçat més modest que la 40 dibuixada per Cerdà el 1859 però que, de pas, garanteix la conservació de la casa Rosich. Entre les dues, s'hi disposava una «Galeria de la Paz», que recuperava el pas consolidat des del cap de la Rambla fins al començament del passeig de Gràcia, i tant aquesta galeria com els dos fronts interiors de les mansanes 39 i 40 remodelades presentaven porticats. Amb tot això, la plaça s'enxiquia i passava a situar-se a l'angle de la plaça projectada per Serrallach que correspon a la sortida de la Rambla, amb ocupació de l'espai previst per la prolongació d'aquesta via més el segment occidental de l'antiga mansana 40. La ubicació i el disseny recorden el dibuix d'August Font que hem esmentat més amunt. L'espai edificable a les mansanes encabides en el recinte de la plaça (la projectada per Serrallach: la que nosaltres veiem) s'incrementava per la reducció de la part dedicada a jardins al 20%.

Un detall que es va demostrar immediatament conflictiu a la memòria era la supressió dels dos xamfrans de l'embocadura del carrer de Bergara i la reducció del corresponent a la façana de l'estació del tren a Sarrià, a la cantonada amb el carrer de Pelai. La justificació d'aquestes retallades de l'espai públic era la usual –l'obtenció de més cabals per finançar la plaça–, però, de fet, afectava tres espais exteriors a la plaça mateixa i, per tant, una modificació un pèl més àmplia del pla urbanístic vigent a la ciutat. És probable que això tingui a veure amb la renúncia del tècnic municipal Jordán a secundar l'alteració en el plànol que havia de complementar la memòria. Sí que la va deixar plasmada amb posterioritat el mateix Manuel Girona (*Figura 4*).²⁷

En aquestes circumstàncies, les actes municipals, que solen ser discretes, no amaguen les irregularitats i excessos de l'alcalde al llarg de la sessió 20 de juliol de 1876, que aprovà en primera instància aquest segon projecte de Jordán. Girona va deixar la presidència de la sessió, que naturalment li corresponia, per tal de promoure la nova forma de la plaça a títol personal i obtenir-ne l'aprovació. Abans de donar per acabada la reunió, no obstant, el secretari va prendre la paraula per preguntar què s'havia aprovat, perquè observava contradiccions entre la memòria i el plànol que havia aparegut en el decurs de la sessió.

26. *AMAB*, Q, 134, A1, expedient 104, segona peça, f. 95-103v. Jordán reiterà el plànol de 22 de juny, amb una mica més de detall, en la seva tercera memòria de 10 de novembre (vegeu *Figura 5*).

27. Manuel GIRONA Y AGRAFEL, *Memorandum. Nueve meses de Alcalde primero de Barcelona*, Barcelona, N. Ramirez y Cia, 1877, full annex.

Figura 4. Croquis de la plaça de Catalunya aprovat per l'Ajuntament de Barcelona, 20-VII-1876, segons la versió de Manuel Girona i Agrafel, propietari i alcalde de la ciutat.

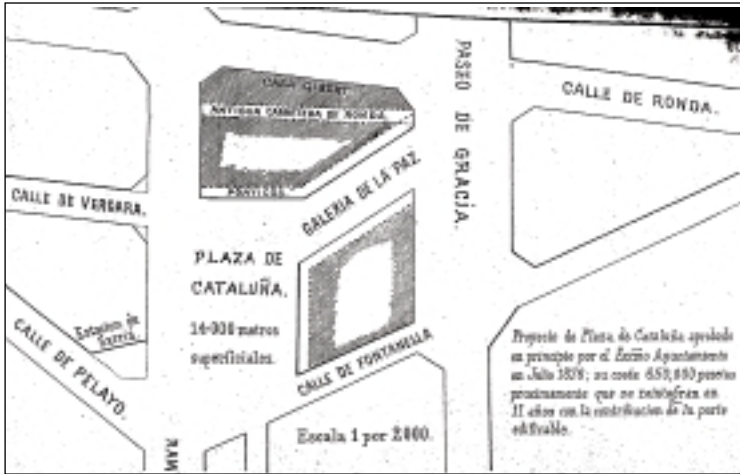

Figura 5. Projecte de plaça de Catalunya, 10-IX-1876. José María Jordán, enginyer municipal, cap de Vialitat i Conduccions.

La campanya de premsa posterior, amb participació de Vila i Pons i els germans Gibert, que denunciaren l'actitud de Girona, va ser molt dura; no es va poder obrir l'exposició pública, i el consistori rectificà, cosa que implicà una tercera memòria de Jordán ja el dia 10 de novembre, amb un disseny concordant, que respecta els xamfrans del plànol oficial de 1859 (*Figura 5*).

Però la burocràcia municipal deixà de tramitar el projecte i, segurament, hi ajudà la coincidència amb l'arribada d'una Reial Ordre del mateix dia 10 de novembre que creava una comissió per a la redacció d'un projecte de nova llei d'eixample, prèvia audiència dels ajuntaments i juntes d'eixample de les poblacions afectades. Uns dies després, el 23, Girona nomenava Rius i Tauler, diputat a Madrid, com a representant de l'Ajuntament de Barcelona. Hi devien comptar les gestions fetes per Rius a favor de canviar la norma de 1864 en les seves etapes com a alcalde de Barcelona.²⁸

En carta enviada a l'Ajuntament, Rius transmetia les impressions extretes de la lectura del projecte de llei en una reunió a la que assistiren el ministre de Foment i representants de cinc ajuntaments, dos bascos (Bilbao i Sant Sebastià) i dos de catalans (Gràcia i Sant Martí de Provensals), a més del de Barcelona. L'ex-alcalde en criticava la reducció dels recursos assignats als ajuntaments, per minva de les imposicions sobre béns immobles, i el nou procediment d'expropiació forçosa, que no acostava el preu d'expropiació al valor dels terrenys abans de la urbanització, tal com havia anat demanant el consistori de Barcelona des de 1854. Les opinions del diputat barceloní foren recollides en una exposició enviada a les Corts el 15 de desembre, amb poc temps per influir en la nova llei d'eixample.

No havien passat set dies des de la promulgació del reglament i en ple procés de substitució de consistori i d'alcalde com a conseqüència de les eleccions de la primeria de febrer de 1877, quan ja es discutia l'aplicació de la llei al cas de la plaça de Catalunya. En efecte, el comiat de Manuel Girona com a alcalde va arribar juntament amb una nova proposta per al solar destinat a la plaça de Catalunya. Datada el 26 de febrer, aquesta proposta prenia com a coartada la llei que acabava d'entrar en vigor i s'inclouia en el *Memorandum* publicat per justificar la seva gestió passada al capdavant de l'Ajuntament. L'avaluació més o menys implícita del nou marc legal que conté la proposta és negativa, si per negativa entenem la reducció de les possibilitats de generar nous espais públics a la ciutat; però aquest no era, és clar, el disseny de l'ex-alcalde com a persona que retornava a la privacitat i, per això mateix, s'afanyava a aprofitar les noves oportunitats de la manera més favorable als interessos immobiliaris. Senzillament, Girona creia ara que tocava renunciar a fer la plaça i proposava edificar tot el solar, a banda i banda d'un carrer cobert que enllaçaria els extrems de la Rambla i del passeig de Gràcia en diagonal, per respectar una servitud de pas molt consolidada des de començament de segle i que era un argument fort de les reivindicacions públiques en pro de la gran plaça de connexió entre la ciutat vella i l'Eixample. Enmig d'aquesta «Gran Galería de la Paz con cristales», una rotonda marcava l'encreuament d'un modest passatge més o menys perpendicular. Segons deia Girona, aquesta solució no costaria res a l'erari municipal perquè l'extensió dels terrenys ocupats per la via de trenta metres d'am-

28. *AMAB*, A, 183, (Governació), exp. 4737, f. 3, 5 i 29.

plada, equivalien «més o menys» a la cinquena part dels solars a edificar que la nova llei obligava a cedir gratuïtament als propietaris (*Figura 6*).²⁹

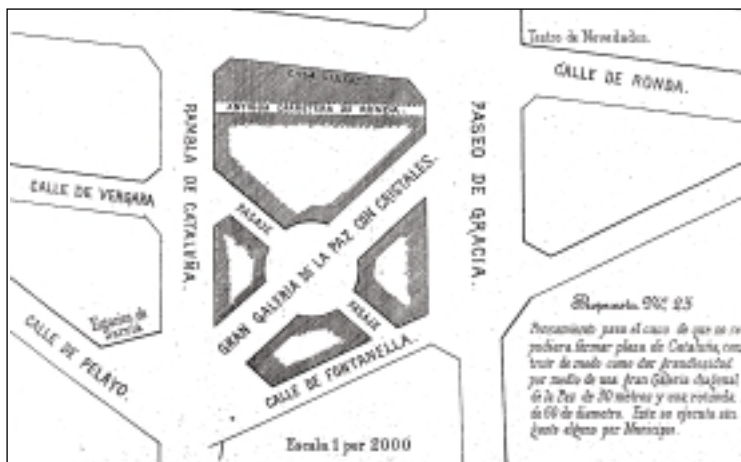
Les lectures barcelonines de la nova legislació d'eixample, 1877-1883

Com hem recordat més amunt, la segona llei d'eixample va ser promulgada el 22 de desembre de 1876, i el reglament corresponent el 19 de febrer de 1877. Ambdues peces tingueren una llarga vigència, i la seva història desborda àmpliament els límits del present treball. No obstant això, en la immediata posteritat de la promulgació d'aquells instruments legals hi hagué a Barcelona dues lectures de gran interès, associades a alguns dels personatges més actius en l'etapa que hem estudiat i de la immediatament posterior.

LA INTERPRETACIÓ DE DOMINGO CALL I FRANQUESA

Integrat en els rengles mateix partit conservador on figurava Manuel Girona, Domingo Call i Franquesa va fer una lectura diferent del nou marc legal i, adreçant-se a l'opinió pública a través de la premsa, explicà als barcelonins que la nova normativa feia possible aconseguir la plaça. Aquesta voluntat positiva se servia d'una selecció de preceptes legals que amalgamava articles de la llei general i del seu reglament reproduïts literalment. Sens dubte interessada –s'hi detecta un silenci total sobre la retallada de recursos constatada per Rius i altres comentaristes–,

Figura 6. Croquis de la proposta substitutòria de la plaça de Catalunya, 26-II-1876. Manuel Girona i Agrafel, propietari i alcalde sortint de la ciutat.

29. GIRONA, *Memorandum...*, pàg. 143-144, remissió a la làmina «Propuesta n.º 25. Pensamiento para el caso de que no se pudiera formar la plaza de Cataluña, construir de modo como dar grandiosidad por medio de una gran Galería diagonal de la paz de 30 metros y una rotonda de 60 de diámetro. Este se ejecuta sin gasto alguno por el municipio».

aquesta antologia és molt coherent. Call agrupa els articles 11, 12, 13 i 15 de la llei i els articles 31 a 38 del reglament en un sol bloc que conté una teoria i pràctica de l'obtenció de sòl i l'expropiació de terrenys a l'Eixample, una mena de manual d'instruccions per a ús dels ajuntaments.³⁰ I seguint els seus interessos més concrets, el regidor en feia una simulació aplicada al cas de la plaça de Catalunya i calculava el cost de les expropiacions necessàries per a una plaça "petita".

Si partim de la selecció de Call i comparem els textos de la llei de 1876 amb els corresponents de la llei de 1864, arribarem a les mateixes conclusions que els juristes moderns. Els articles 11-13 de 1876 reproduïxen els antics 10-12 amb les modificacions obligades per la desaparició de la Junta d'Eixample i l'assumpció pels governadors de les facultats d'aquesta darrera en matèria d'expropiacions. També s'hi poden advertir les innovacions respecte a la llei d'expropiació de 1836, com ara la supressió de la intervenció arbitral del tercer perit, i respecte a la llei de 1864, amb l'ampliació de la documentació que els propietaris o els Ajuntaments han d'aportar per establir el preu final. I destaca la novetat absoluta de l'article 15, que diu així:

Siempre que el Ayuntamiento acuerde la apertura de una plaza, calle o paseo, tiene derecho para expropiar la totalidad de la finca o fincas que hayan de tener fachada sobre estas nuevas vías, cuyos dueños se nieguen a ceder la quinta parte para el servicio público, o a pagar su precio en la forma expresada en el artículo anterior. El Ayuntamiento podrá traspasar este derecho a cualquier empresa o particular que se comprometa a ceder dicha quinta parte, o a pagar en su caso la cantidad necesaria para que resulte efectiva esta cesión.

Des del punt de vista de la doctrina jurídica, és clar el que aquest conjunt d'articles configura. D'una banda, una forma de recuperació de plusvàlues diferent de l'expropiació per zones; d'una altra, un esbós de la figura del concessionari de les obres d'urbanització i la introducció de la institució del beneficiari de l'expropiació per canvi de titularitat entre particulars. Són previsions que no tenen res a veure amb el tradicionalisme de la llei de 1864. En canvi s'adeqüen bé al liberalisme de l'ambient i no serien contràries a l'autorització administrativa d'una empresa com la proposada per Vila. Ara bé, precisament, els aspectes de la llei que apuntaven més cap al futur que no al passat tingueren ressonància escassa a Barcelona.

Per a la nostra finalitat particular, interessa més que, des del punt de vista operatiu, la conclusió dels juristes moderns sigui molt pròxima a la de Call, quan afirmen, per exemple, referint-se als articles esmentats que «estos mecanismos de legitimación conferirían un procedimiento muy expeditivo a las corporaciones municipales para la realización de las obras de urbanización de las nuevas vías y plazas».³¹ I caldria afegir que la voluntat resolutiva es manifestava alhora en altres parts de la normativa, com ara els límits imposats als recursos contencio-

30. Domingo CALL Y FRANQUESA, *Colección de los artículos que con el epigrafe "Mejoras en Barcelona" publicó en el Diario de Barcelona [...] y cuya recopilación e impresión acordó hacer por su cuenta el Excelentísimo Ayuntamiento de dicha ciudad en sesión ordinaria de 2 de julio de 1878*, Barcelona, Sucesores de Ramírez y Cia, 1878, pàg. 69-80.

31. BASSOLS, *Génesis y evolución...*, pàg. 313.

sos, només procedents per «vicio substancial de forma» i per lesió en l'avaluació dels terrenys expropiats «si dicha lesión representase cuando menos la sexta parte del verdadero justo precio».

La comparació entre el reglament de 1877 i el de deu anys abans fa que no es pugui dir que el més modern és una reproducció de l'antic, almenys en la part que va interessar Call i que inclou pràcticament tots els articles del capítol V, titulat *De las expropiaciones, de la cesión voluntaria de terrenos y del establecimiento de los servicios de la vía pública por los propietarios*. Aquest capítol existia ja al reglament anterior, però comprenia tan sols tres articles inconnexos. El 1877, han passat a ser vuit, des de l'article 31 al 38.

L'article 31, inusualment extens, és un desenvolupament de l'antic article 45 de 1864 i no tracta d'expropiacions. L'article antic confiava a l'Ajuntament i a la Junta d'Eixample, sense més concrecions, la conciliació dels interessos contraposats dels propietaris i l'administració en el procés d'expropiació per evitar les dilacions. Això és reproduït literalment en el primer paràgraf del nou article 31, que encomana la funció exclusivament a l'Ajuntament en cas d'haver-hi un acord municipal previ d'obertura d'un carrer. A continuació, el 1877 es regula un procediment que fixa amb detall els drets i les obligacions dels propietaris, l'Ajuntament i el governador, respectivament, i els terminis màxims per a cada tràmit abans de fer efectiva la cessió de la cinquena part del terreny per a vials. Només en cas de fracassar aquesta gestió, l'Ajuntament, si manté el seu acord, passa la gestió al governador, responsable del procés d'expropiació d'acord amb els articles 32-37. L'article 38 venia a reblar la minimització dels efectes dels contenciosos en establir que, un cop rebut el preu determinat pel governador i dipositada en el lloc assignat la diferència entre el preu fixat pel governador i el reclamat pel propietari, el governador ha d'atorgar la possessió de la finca o dels terrenys als ajuntaments.

Hi ha, a més, un article transitori que estén aquesta normativa a les expropiacions per raó de reforma interior de les poblacions mentrestant no es reformi la llei de 1836. Per a unes oficines municipals d'urbanisme interessades a gestionar l'antiga i la nova ciutat amb criteris similars, aquesta extensió afegia especial transcendència a la legislació de 1876-1877.

LA INTERPRETACIÓ DE FOSSAS I LA PRÀCTICA DE RIUS I TAULET

Modest Fossas i Pi compartia a mitges la posició de Call. El 1879, en actualitzar el seu manual d'arquitectura legal, Fossas se sumà a Call en considerar «equitativo y de buenos resultados» el principi establert per l'article 15. Criticava, en canvi, que els tràmits de l'expropiació en la seva totalitat fossin confiats a les autoritats administratives sense cap intervenció judicial.³² Rius i Taulet, en les seves dues alcaldies del decenni de 1880, actuaria d'acord amb aquesta avalució matisada dels instruments legals de 1876-1877.

De moment, la nova Comissió municipal d'Eixample assumí la política tradicional del municipi i s'acollí a aquelles parts de la llei que possibilitaven la urbanitza-

32. Modesto FOSSAS Y PI, *Suplemento al tratado de Policía y Obras Públicas Urbanas en el concepto de su legislación antigua y moderna*, Barcelona, Juan y Antonio Bastinos, 1879, pàg. 243-261.

ció directa pel consistori i tancaven el pas al protagonisme de les empreses i als excessos dels propietaris dels terrenys. Dues decisions sobre la plaça de Catalunya volgueren ser una resposta tallant a les darreres iniciatives reductores de Girona i Call: una, el 3 d'abril de 1877, a favor d'un concurs públic per escollir el projecte de plaça; i una altra, el 27 de desembre de 1878, d'emissió d'un emprèstit per finançar les expropiacions, operació que requeria l'autorització del govern.³³ Com que el govern per Reial Ordre de 6 de novembre de 1879 no autoritzà l'emprèstit quan li fou proposat, aquelles mesures no foren efectives a curt termini.

Una aplicació discrecional de la llei de 1876 a l'obertura de carrers durant la tercera alcaldia de Rius i Tauler, de març de 1881 a febrer de 1884, desbloquejaria l'execució de l'obra pública de primera necessitat en el territori de l'Eixample. Per a la seva pràctica urbanitzadora, Rius i Tauler partí de premisses incontrovertibles –la manca de recursos econòmics, les competències que la llei reconeixia als ajuntaments i el protagonisme dels propietaris (no dels promotors) en la urbanització de l'Eixample–³⁴ i va preferir la via de la negociació directa amb els propietaris interessats a portar a la pràctica els acords municipals d'obertura de carrers que abonava l'article 31 del reglament més que no pas la via de les expropiacions, més polèmica i problemàtica.

La substància del pacte entre Ajuntament i propietaris tenia poc a veure amb els continguts previstos a l'esmentat article i molt amb el pla econòmic efectivament aplicat a l'Eixample des de 1860.³⁵ El pacte nou i l'antic pla econòmic compartien dos punts: la cessió de tot el terreny necessari per obrir el carrer –no de la cinquena part o les dues cinquenes parts del solar– i la gratuïtat total d'aquesta cessió, circumscrita tanmateix als carrers ordinaris de vint metres d'amplada, perquè l'excedent necessari per a les vies principals havia de ser indemnitzat. Hi havia, no obstant això, un canvi important. Cerdà havia previst que els propietaris assumís els costos de la urbanització dels carrers. Ara també ho faran, però rebent una subvenció de l'Ajuntament, que no podien utilitzar per a altres finalitats. El resultat del procés obert pel pacte és idèntic a l'indicat el 1860 i coincident amb la legislació d'eixample: un cop oberts i urbanitzats els carrers, la seva propietat i la càrrega del manteniment passen al consistori.

Una acta notarial firmada per la societat de propietaris del carrer a obrir i l'alcalde de la ciutat formalitzava el compromís recíproc. Examinats i aprovats els diferents capítols per la Comissió d'Eixample, l'Ajuntament procedia a l'aprovació definitiva de l'obertura del carrer, i els beneficis fiscals eren abonats en dos o tres terminis vinculats als progressos de l'obra. Fou aquesta la fórmula emprada per obrir la Rambla de Catalunya entre la Ronda de Sant Pere i el carrer de Provença l'any de 1883.

Aquest procediment de desbloqueig de l'obertura dels carrers principals de l'Eixample aportava, indirectament, noves perspectives a la urbanització de la plaça de Catalunya, encara que aquest afer continuaria sent, per molts anys encara, una empresa massa ambiciosa per a l'Ajuntament de Barcelona. Però això forma ja un

33. AMAB, Actes municipals, 1877 i 1878.

34. TAFUNELL, *La construcció de la Barcelona moderna...*, pàg. 133-159. Jaume LLOBET I LLOBET, «Urbanització i finançament públic a l'Eixample, 1897-1936» dins VVAA, *La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions...*, pàg. 66-68.

35. Marina LÓPEZ GUALLAR, «El pla econòmic de l'Eixample de Barcelona, 1854-1864», dins *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Vilassar de Dalt, Fundació Ernest Lluch, vol. II, en curs de publicació.

altre capítol de la laboriosa història. Aquí sols cal deixar constància que el retard en l'alliberament dels solars destinats a la plaça de Catalunya i en la seva formalització arquitectònica fins al segle XX marca els límits de la legislació urbanística generada pel règim de la Restauració.